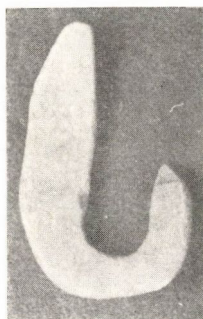

A MÓRÁGY-TÚZKÖDÖMBI HOROG

A neolitikus „aktív” halászat kérdései a Kárpát-medencében

A mórággy-tűzködömbi (Tolna m., bonyhádi j.) késő neolitikus település és temető feltárása során került felszínre, az A/I. szelvény alján, a lengyeli kultúra edénytöredékei, eszközletei között az a horog, melynek típusbeli párhuzamai a magyarországi, de a Kárpát-medencei leletanyagban is ismeretlenek, és mely vizsgálódásaink kiindulópontját jelenti. A vadkanaggy-lemezből készült tárgy két oldalán csiszolással történt megmunkálás nyomai látszanak. A horogszáron átfúrás vagy rovat nem utal a zsinórra való felerősítés módjára, ezek szerint befejezetlen példánnyal állunk szemben. A horogszár, felső végétől kiszélesedve, nagyjából azonos szélességben halad

1. kép. Mórággy-Tűzködömb
Рис. 1. Морадь-Түзкөдөмб
Abb. 1. Mórággy-Tűzködömb

a horoghajlatig, mely belül szabályosan félkör alakú, a fúrás technika alkalmazásának világosan felismerhető nyomaival. Lekerekített a horogalap is. A hegy külső széle görbe, a szakállnak csak gyenge kezdeménye vehető észre a horoghajlat hegy felőli oldalán. Magassága 36,10 mm, szélessége 22,0 mm, ltsz.: 82.61.1. (Balogh Ádám Múzeum, Szekszárd) (1. kép).

A késő neolitikus lengyeli kultúra embere által használt horogtípus egy sor, a neolitikus életmóddal kapcsolatos kérdést vet fel, olyanokat, melyeknek az eddigi régészeti kutatások nem szenteltek — és leletek híján nem

is szentelhettek — nagyobb teret. Ez a halászat szerepe és módja az újkőkorbán.

Az őskori halászat kérdéseivel főként a néprajz művelői foglalkoztak, a kérdéseknek és következtetéseknek nagyobb teret engedve, mint azt a leletek alátámasztották volna. Elsők között kell említeni C. Rau 1882-es munkáját.¹ Ethnológiai adatokat a közelmúlt és a ma természeti népeitől az őskorra visszavezetve tárgyalja a halászati módokat E. Krause, 1904-ben megjelent művében.² Legrészletesebben az északi kutatók vizsgálták az őskori halászat módszereit, hiszen a legtöbb idevonatkozó lelet éppen az északi területeken került felszínre. Megemlítendő U. T. Sirelius 1934-es munkája a finnországi halászat fejlődéséről,³ és R. Indreko 1937-es publikációja,⁴ melyben az észtországi, baltikumi prae-historikus halászat témáját kutatja.

A kérdést elsősorban régészeti szempontok szerint tárgyalók közül G. Glark 1948-ban megjelent cikke a legjelentősebb,⁵ az őskori európai halászat fejlődését követi a paleolitikumtól a vaskorig, az általa ismert leletek széles skáláját felsorakoztatva, a közép-európai területekről és északról nagy kitekintéssel D — DK felé is. Legújabbban J. Chapman foglalkozott a mezolitikus és neolitikus halászat szerepével halcsont- és horgoleletek alapján a Vinča kultúra területén. Az általa kutatott lelőhelyeknek a halászatra alkalmas vizektől való távolságát is számításba vette, kutatva a szezonális halászat lehetőségeit.⁶

A halászati módszerekkel őskori vonatkozásokban is foglalkozó magyar kutatók közül elsősorban az ethnográfusokat kell említeni, elsőként is Herman Ottót, őskori témájú halászati munkáinak sorával.⁶ Összegyűjtött néprajzi adatait logikus rendszerbe foglalva rendszerező módszert adott a kutatóknak, másrészt ő mutatott példát először a „régészeti és történeti anyag néprajzi párhuzamok segítségével lehetséges értelmezésére”.⁷ Ugyancsak az őskortól indítja vizsgálódásait Jankó János is, a finnugorok ősi halászatának kutatása során.⁸

Széles körű tipológiai útmutatást kapunk Csermák Géza eurázsiai horgokat az őskortól napjainkig rendszerező munkájában.⁹ Több publikációjában taglalja egyes, az őskorra visszavezethetőnek vélt halfogási módokat Szilágyi Miklós,¹⁰ felvetve a halászat kutatásának őstörténeti lehetőségeit is.

A halászati „szerszámjárosok” Herman Ottó által történt beosztásához¹¹ régészeti források alapján lény-

¹ Rau, C., Prehistoric Fishing in Europe and North America. (Washington 1884).

² Krause, E., Vorgeschichtliche Fischereigeräte. (Berlin 1904).

³ Sirelius, U. T., Jagd und Fischerei in Finnland. (Berlin und Leipzig 1934).

⁴ Indreko, R., Über die vorgeschichtliche Fischerei in Finnland. (Tallin 1937).

⁵ Clark, G., The development of fishing in prehistoric Europe. AntJ 28 (1948) 45—85.

⁶ Chapman, J., The vinča culture of South-East Europe. Studies in chronology, economy and society. BAR International Series (Oxford 1981) I—II. I. 96.

⁷ Herman O., Ősi nyomok a magyar népies halászatban. (Bp. 1885), A magyar halászat könyve I. (Bp. 1882),

A halászat mint ősfoglalkozás és viszonya a néprajzhoz. Eth 3 (1892) 253—262., Ősfoglalkozások. I. Halászat. Az 1896. évi Ezredéves Kiállítás eredménye V. (Bp. 1898).

⁸ Szilágyi, M., A magyar halászat néprajzi kutatásának elméleti és módszertani problémái. Die theoretischen und methodischen Probleme der ethnographischen Forschungen der ungarischen Fischerei. Cumania 5 (1978) 7—41., 9. —

⁹ Jankó J., A magyar halászat eredete. (Bp. 1900).
¹⁰ Csermák, G., Sturgeon hooks of Eurasia. (New York 1963).

¹¹ Szilágyi, M., Acta Ethnographica 14 (1965) 385—393., Etn 92 (1981) 334—349.

¹² Herman O., A magyar halászat könyve. (1882) 154.

gében semmi újat nem tehetünk. De annak ellenére, hogy az ethnográfusok még a múlt század végén is olyan eszközöket és módokat írtak le, melyek, ha csak elvükben is, már az őskortól használatosak lehettek, a 12-féle szerzőszámjára közül csak a szigonyos (harpunás) halászatra és a halpecekkel, illetve horoggal történő halfogásra rendelkezünk konkrét régészeti adatokkal. A kerítő, emelő, hajtó, álló és kereső halászatot ismerhették, de erre utaló nyom nem, vagy csak nagyon kevés maradt fenn a régészet számára. Elképzelhető, hogy kőcsapdák, vejszék, fonott varsák adott körülmények között megmaradnak, mint pl. hálódarabok a Bodeni-tónál, de a halászatnak ez a „legősbibbnek” vélt része (az ún. passzív halászat) „hézagos” marad mindörökké. Csak a régészeti adatokra támaszkodhatunk kutatásaink kiindulásánál, a konkrét adatokat pedig a felszínre került eszközök jelentik, melyekről valószínűnek tartható, hogy halászatra használták őket: a már említett harpunák, halpecek és horgok, melyek már a neolitikumot megelőző időszakban is használatosak voltak.

Figyelembe kell venni, hogy a halászati eszközök már első formáikban is ugyanolyanok voltak, mint a későbbiek, leginkább anyagukban módosultak,¹² formában csak annyira, amennyire az anyag megkívánta. A fogási módok alapelve a neolitikum óta nem változott,¹³ mivel nagyrészt ugyanazokról a halfajokról volt szó, mint a későbbi időkben (noha a természeti körülmények változásainak hatására változhatott a fauna összetétele), és ez egyszerre megmagyarázza a halászati technika és technológia látszólagos „konzervatívizmusát”.

Vizsgálataink középpontjában a horoggal történő élelemszerzési módszer áll, az aktív halászat más lehetséges módjaival nem foglalkozunk, minthogy az arra utaló leletek nem egyértelműek (pl. a harpunák egyes típusaiban éppúgy lehetnek vadászeszközök is, mint fegyverek, egyes típusoknál pedig nem dönthető el biztosan, hogy nyílhegyről vagy harpunáról van-e szó).¹⁴

A horog fejlődésének a neolitikumig és a neolitikumban is különböző fázisai vannak, ezért a neolitikumot megelőző idők tárgyhöz vonatkozó leletanyagának áttekintése is szükséges ahhoz, hogy a neolitikumra jellemző állapotot fejlődésében rögzíthessük.

A halászat jelentőségére vonatkozó forrásanyag egy részét a településeken előforduló halcsont, halpikkely jelenti az eszközleletek mellett. Fontos következtetések vonhatók le az archaeozoológiai vizsgálatok eredményeiből egyes területeken. Ezek szerint a halászat már mint szándékos tevékenység fejlődött a felsőpaleolitikumban, amire a barlangi művészet emlékei is utalnak.¹⁵ Ugyanebből a korból adatok vannak a szakás harpunákra, és a halpecekkel történő halfogást is feltételezik.¹⁶ A két végén kihagyezett, közepén a zsinór felerősítésére szolgáló vájtalt ellátott csontpecek még a közmúltban is használták halfogásra sarkvidéki területeken;¹⁷ H. Breuil

francia barlangokban figyelt meg V-alakú peceket — szerinte halfogó eszközöket,¹⁸ melyek fából készült változatait Finnországban még nemrégiben is használták halfogásra.¹⁹ Magdaléni leföldhelyeken is megtalálták a halpeceket,²⁰ de ismerték az egyszakasoros²¹ és kétszakasoros harpunatípust is,²² melyet több esetben átfúrtak,²³ valószínűleg a zsinór rögzítésére. Horoggal nem találkozunk paleolitikus leföldhelyeken. Magyarországról idetartozó leleteknek tekinthetjük a mezőföldi Ósör-Merítőpusztán előkerült hatszakás²⁴ és a nádaslányi négyszakás²⁵ csontharpunákat, a K-i gravettiek hagyatékából, melyeket i. e. 20 000–10 000 közé datálnak.²⁶ Ezeket a leleteket csak a forma alapján sorolta erre az időre Makay János is, mivel magukban kerültek elő.²⁷

Jelentős fejlődés tapasztalható a halászati eszközök-nél a mezolitikus idők folyamán, egyes módszereket pedig csak mostantól kezdve figyelhetünk meg.²⁸ A technikai újítások többsége az élelem megszerzésének megváltozott módjaival kapcsolatos, ekkor kezdődik el a specializált halászat nemcsak Észak- és Közép-Európa tavain, folyóin, de a tengeren is.²⁹ Már használták a horgot is, G. Clark feltételezi, hogy a fonott varsa sem hiányzott a mezolitikusok felszereléséből, a hálóval együtt.³⁰ Úgy véli, hogy a varsa a mezolitikumból megy át az európai népi használatba.³¹ Fonott varsa maradványait Niddersee-ből ismerjük,³² ez egy kiszélesedő kónusos hengerből álló szerkezet volt.

Mint említettük, a harpunán és a halpecken kívül a horog is feltűnik, először az északi területeken. Pontos eredete nem ismert, általános vélemény, hogy a csont halpecekkel fejlődött ki. A háromhegyű peceket, melyet vékony ágból és tövisből készítettek, többen nem fogadják el a horgot megelőző formának,³³ noha ezt nemrég még használták Oroszország, Finnország, Svédország területein.³⁴ A csont és fa halpeceket tartja a horog fejlődése első fázisának Herman Ottó is,³⁵ megemlíti a vadrózsa tüskéjéből készített horgot,³⁶ és Jankó János is.³⁷ S. Pálfi és U. T. Sirelius a V-alakú horog kifejlődését a V-alakú halpecekkel vezeti le,³⁸ B. Phillips pedig a fémhorgokat származtatja az egyenes halpecekkel.³⁹ G. Clark szerint maguk a korai horgok utalnak arra, hogy a természetes formák nem fogadhatók el prototípusnak,⁴⁰ A neolitikus szigonyokat, horgokat Szilágyi Miklós sem tartja az ugyanilyen szerepű fémhorgok egyeneságú őseinek.⁴¹ Erre a kérdésre nézve a későbbiekben látunk majd néhány elgondolkodtató példát.

A mezolitikus horgok, akárcsak a kora neolitikusak, Európában és a Közel-Keleten is U-alapúak vagy alapjukon szögletesek. Ezt legjobban a palesztinai natufi rétegek leletanyagában tapasztalhatjuk, mint pl. Mugharet el-Kebarahban,⁴² vagy mint a karmel-hegyi natufi csoportnál, ahol a csonthorgok mellett harpunák is használatosak voltak.^{42/a} De ugyanezt tapasztaljuk az észak-európai horogpéldányok esetében is. A baltikumi, skandiná-

¹² Szilágyi, M., *Cumania* 5 (1978) 7–8.

¹³ I. m.

¹⁴ Indreko, R., *Die mittlere Steinzeit in Estland* (Stockholm 1948).

¹⁵ Clark, G., *The Antiquaries Journal* 28 (1948) 45.

¹⁶ I. m., 2. kép.

¹⁷ I. m.

¹⁸ Breuil, H., *Petits instruments magdaléniens à pointe bifide ou tridentés de Bruniquel et quelques autres gisements. L'Anthropologie* 19 (1908) 183–190.

¹⁹ Clark, G., *AntJ* 28 (1948) 47.

²⁰ Feustel, R. (szerk.), *Typentafeln zur Ur- und Frühgeschichte*. (Weimar 1972), *Indreko, R., Mesolithische und frühneolithische Kulturen in Osteuropa und Westsibirien*. (Stockholm 1964).

²¹ Feustel, R., *Typentafeln*... (1972) P 8/4., 6.

²² I. m., P 8/6.

²³ I. m.

²⁴ Makay J., *A kőkor és rézkor Fejér megyében*. (Székesfehérvár 1970) 2. kép 2.

²⁵ I. m., 2. kép.

²⁶ I. m.

²⁷ I. m.

²⁸ Clark, G., *AntJ* 28 (1948) 50.

²⁹ Clark, G., *Mesolithic prelude. The paleolithic-neolithic transition in Old World prehistory*. (Edinburgh 1980) 56–57.

³⁰ I. m.

³¹ I. m.

³² Brøsted, J., *Nordische Vorzeit*. (Neumünster 1960) 129.

³³ I. m., 2. kép.

³⁴ I. m., 2. kép.

³⁵ Herman O., *A magyar halászat könyve*. (1882) 38.

³⁶ I. m.

³⁷ Jankó J., *A magyar halászat eredete*. (1900) 504.

³⁸ Clark, G., *AntJ* 28 (1948) 53.

³⁹ I. m., 52., 4. kép.

⁴⁰ I. m.

⁴¹ Szilágyi, M., *Cumania* 5 (1978) 8., 5. jegyzet.

⁴² Clark, G., *AntJ* 28 (1948) 52., Fig. 1–2.

^{42/a} Kenyon, K., *Archäologie im Heiligen Land*. (Neukirchen-Vluyn 1976) 40.

viai mezolitikumban — a Maglemose-, Kunda — és Ertebolle kultúrákban — is nagyszámú halcsont utal a halászat jelentőségére a településeken.⁴³ A halfogás egyik módját a szakáll nélküli faragott csonthorgok jelzik (3. kép 1., 3–4), Kunda és Narvában hálómárványokat is találtak, ami a kollektív halászat meglétét bizonyítja. A maglemosei mullerupi telepen egyszakasoros harpunákon kívül özagancsból faragott szakáll nélküli horog is előkerült.⁴⁴ Az ugyancsak maglemosei korú Svaerdborg I. lelőhelyén, a mullerupi harpunákhoz hasonlóan kívül, faragott csonthorgok ismertek,⁴⁵ melyeknél a zsinór felerősítésére a horogszár felső végének megvastagítása szolgált (3. kép 2). Hasonló megoldásúak az Ertebolle kultúra horgai is⁴⁶ (3. kép 1., 3–4). Különösen az észtországi Kunda (mely egyidős a Maglemoseval)⁴⁷ szolgált sok adattal a mezolitikus halászat módjára. Az egyszakasoros vagy szaka nélküli harpunákon kívül⁴⁸ (melyek egyes típusairól R. Indreko nem tudja eldönteni, hogy nyílhegyek vagy harpunák-e)⁴⁹ nagyszámú csonthorgot ismert, több típusban:⁵⁰ a Pärnu folyó mezolitikus leletei között 47 csonthorgot volt,⁵¹ a valmai telepen 10 darabot találtak.⁵² Az egyik típusba a széles testű, vékony hegyrészű nehéz csonthorgok tartoznak,⁵³ szárukon átfúrtan vagy átfúrtanul, illetve a keskeny csonthorgok a másik típusba,⁵⁴ melyeknél a zsinór felerősítésének módját a horogszár nyakán levő bevágás jelzi. Egyes példányoknál a zsinórt a horgtest közepére lehet felerősíteni.⁵⁵ A vöri mezolitikus horgot átfúrt szárával R. Indreko a mai horog prototípusának tekinti.⁵⁶ Az észtországi horgok túlnyomó részét az erős forma jellemzi, amit a többi északi horgnál nem tapasztalhatunk.⁵⁷

Egy félig elkészült horog Mullerupból mutatja, hogy a fűrészi technikát a maglemoseiak használták először horgkészítésre,⁵⁸ abból a célból, hogy a horog hegyét elválasszák a törzstől. Ez a módszer azért figyelemreméltó, mert ezt a technikát a közép-európai neolitikumban is alkalmazták, sőt, a mórág-tyúkódombi horog is így készült.

A középnémet mezolitikumból száruk felső részén átfúrt csonthorgokat ismerünk,⁵⁹ de a mezolitikum végén még gyakoribbak a rovátkolt szárvégű horgok,⁶⁰ szakáll nélkül. Az ausztriai Gratkorn-Zigeunerhöhle-i mezolitikus barlangtelepről egy harpuna töredékén kívül csonthorg is a felszínre került⁶¹ (az előbbi eszközfajta Birsmattenben három példányban ismert a mezolitikumból).⁶² A gratkorni horog egyenes alapjával és a szárral majdnem párhuzamos hegygel feltűnő hasonlatosságot mutat a maglemosei horgokkal, ami a horog közép-európai elterjedésével kapcsolatban lényeges lehet.

A crna gorai Odmüt-barlangban 1973–74-ben megtalált leletek lényegesnek látszanak a horog kialakulása kérdésében, legalábbis annak egyik útját jelezhetik. A

barlang mezolitikus horizontjának⁶³ első szintjében 56 darab egész vagy töredékes csontharpuna került elő⁶⁴ két típusban: 52 példány ovális, lapos átmetszetű, 4 példány pedig hengeres. A lapos harpunákon egy, néha két lyukat fúrtak, valószínűleg a zsinór rögzítésére (2. kép 1–2). Ezek a harpunák az I. rétegből kerültek elő nagyobb számban, míg a hengeres metszetűek mindkét szintben előfordultak. A korábbi típusok zömökebbek, általában két rombold alakú szakával látták el őket. Vannak hosszabb példányok is, háromszögű szakával.⁶⁵ Találunk a leletek között egy kb. 60,0 mm hosszú csonttárgyat is⁶⁶ (2. kép 3), melynek alsó vége horogszerűen felhajlik, míg felső végén V-alakú kiképzés szolgálhatta a zsinór rögzítését. Valószínűnek látszik, hogy ezt a kisméretű tárgyat nem használhatták szigonyozásra, minthogy arra alkalmatlan, hanem zsinóros horgászatra készíthették. A horog kialakulásában a harpunák ilyenfajta szerepe valószínűnek tartható. A neolitikus horgok esetében az odmuti leletek azért is fontosak, mert időben érinthetik a terület legkorábbi neolitikumát (C14-adatok alapján).

A Kárpát-medencétől ÉNy-ra, a cseh mezolitikumban vannak olyan települések, melyek lakóinak hússal történő ellátásában a halnak (főként a pontynak) különösen nagy szerepe volt,⁶⁷ halászatra utaló eszközöket viszont nem találtak. A Kárpát-medencétől K-re, a Bug-Dnyeszter-vidék mezolitikumában sincsenek a horoggal történő halfogásnak nyomai.

A Lepenski Vir-i mezolitikus település alsó szintjében (a legkorábbi DK-európai neolitikum kezdetével egyidőben) a halászat, túlnyomórészt a ponty, rendkívül fontos volt. A kutyán kívül más háziállatra nincsenek adatok innen, a halak aránya az összes fogyasztott állat csontja között 78,31% volt az első, legkorábbi szintben.⁶⁸ A másodikban már csak 25,72% a halcsont aránya,⁶⁹ ami még mindig számottevő mennyiség. A hasonló korú vlasaci mezolitikus lelőhelyen is azt az arányt tapasztaljuk, mint a lepenski viri I. szintben: a halcsont az összes állatesont 59,95%-át teszi ki.⁷⁰ Az adatok jelzik, hogy a hal — helytől függően is — a mezolitikus lakosság számára olykor túlnyomó részét is alkothatta a fehérje-szükségletnek. Halászati eszközöket Lepenski Viren nem találtak, míg a hasonló korú Odmüt-barlangban nagy számban voltak meg, Vlasacban is előkerült két egyszakasoros agancsharpuna.^{70/a} A horog csak a lepenski viri III. koraneolitikus szintben jelenik meg.⁷¹

Összefoglalóan megállapítható, hogy a halászat szerepe a mezolitikumban alapvetően fontos volt a népesség hússal való ellátásában, ez pedig hatással volt a halászati technika fejlődésére is. Az egyik alapvető élelemszerző módszert jelentette, mellyel a mezolitikus ember kiegyenlítette a neotermális környezetváltozást Európa legtöbb vidékén.⁷² Többnyire belföldi vizekre korlátozódott, de a

⁴³ Tringham, R., Hunters, fishers and farmers of Eastern Europe 6000–3000 B. C. (London 1971) 61.

⁴⁴ Bronsted J., Nordische Vorzeit (1960) 60.

⁴⁵ I. m., 67.

⁴⁶ I. m., 121 h-i.

⁴⁷ Gimbutas, M., The prehistoric of Eastern Europe. I. Mesolithic, neolithic and copper age cultures in Russia and the Baltic Area. (Cambridge 1956) 30.

⁴⁸ I. m.

⁴⁹ Indreko, R., Die mittlere Steinzeit ... (1948) 251.

⁵⁰ Gimbutas, M., The prehistoric of Eastern Europe ... (1956) Fig. 17. 8–9.

⁵¹ Indreko, R., Mesolithische und frühneolithische Kulturen in Osteuropa ... (1964) 29.

⁵² I. m.

⁵³ Indreko, R., Die mittlere Steinzeit ... (1948) 251.

⁵⁴ I. m.

⁵⁵ I. m.

⁵⁶ Indreko, R., Mesolithische und frühneolithische Kulturen in Osteuropa ... (1964) 29.

⁵⁷ Indreko, R., Die mittlere Steinzeit ... (1948) 315.

⁵⁸ Clark, G., AntJ 28 (1948) 54., Fig. 5.

⁵⁹ Feustel, R., Typentafeln ... (1972) 4–6., P 8/4, 6.

⁶⁰ I. m.

⁶¹ Pittioni, R., Urgeschichte des österreichischen Raumes. (Wien 1954) 119., 72. kép 5.

⁶² Müller-Karpe, H., Handbuch der Vorgeschichte. I. (München 196) T. 244. E 28.

⁶³ Srejić, D., The Odmüt cave — a new facet of the mesolithic culture of the Balkan Peninsula. AIug 15 (1977) 3–7.

⁶⁴ I. m., 4.

⁶⁵ I. m., III–IV. t.

⁶⁶ I. m., IV. t. 13.

⁶⁷ Tringham, R., Hunters, fishers ... (1971) 44.

⁶⁸ Bökönyi, S., MittArchInst 7 (1978) 86.

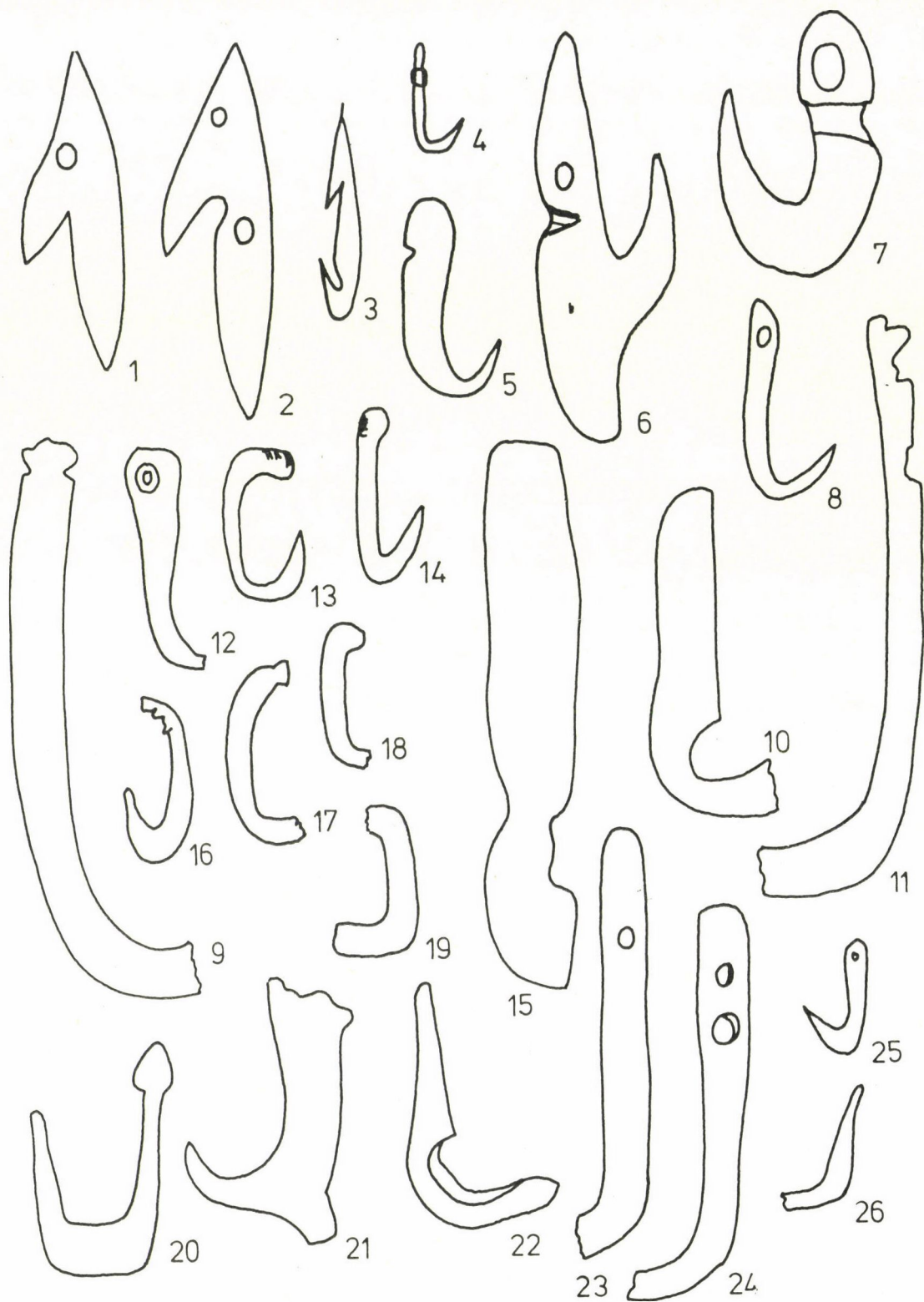
⁶⁹ I. m.

⁷⁰ I. m.

^{70/a} Bačkalov, A., Predmeti od kosti i roga u preneolitu i neolitu Srbije. (Beograd 1979) XI. t. 8–9.

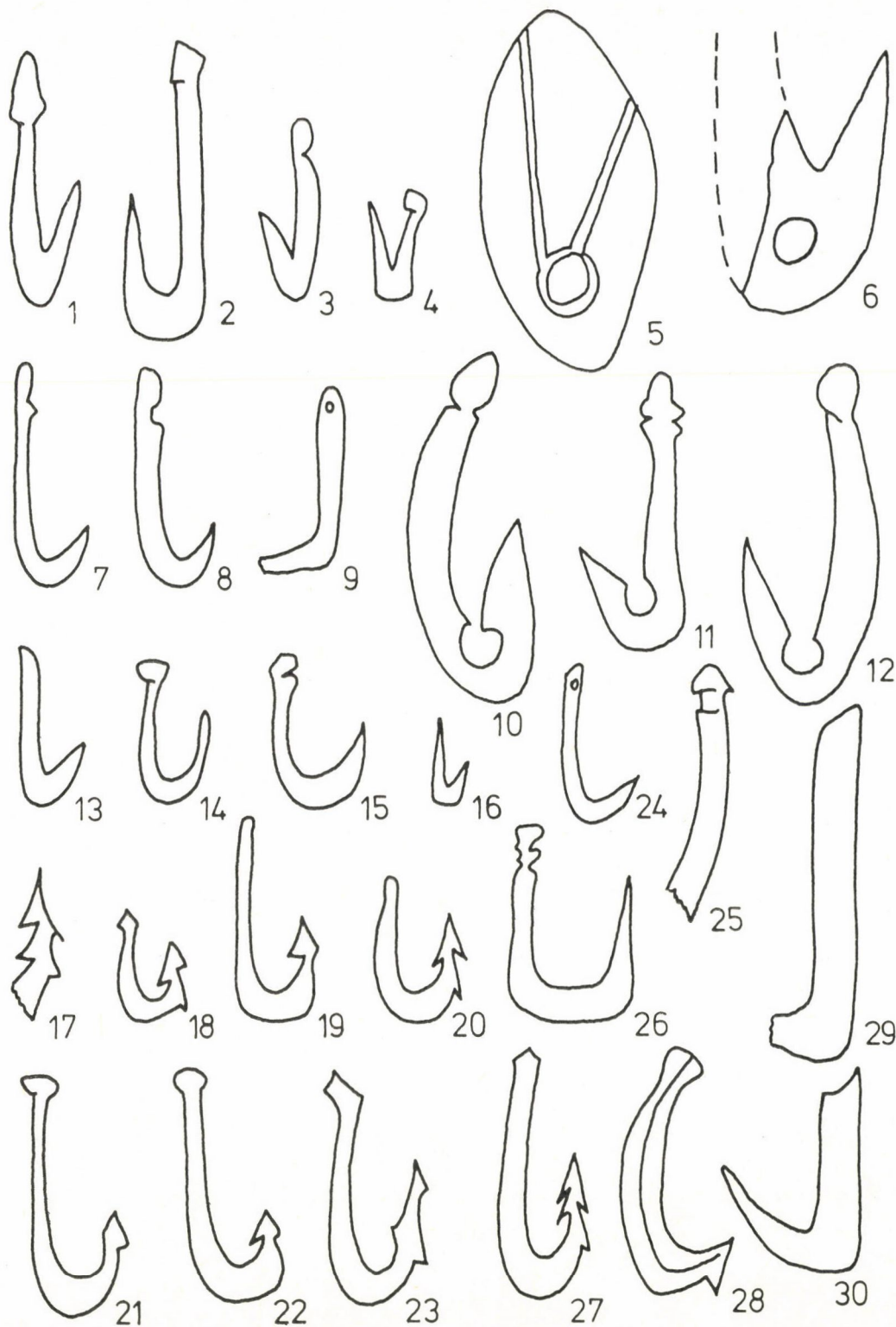
⁷¹ Srejić, D., Lepenski Vir. (Beograd 1969) VIII. kép.

⁷² Clark, G., World prehistory in new perspective. (Cambridge 1977) 113–114.

2. kép.—Abb. 2. 1—3. Odmut-barlang.—4. Çatal Hüyük IX. réteg. — 5—8. Çatal Hüyük VI A réteg.—9—11. Soufli Magula.—10. Sesklo.—12. Obre I.—13—15. Lepenski Vir III.—16—19. Cuina Turcului III.—20—24. Tordos—25. Hódmezővásárhely környéke.—26. Eszék

Рис. 2. 1—3. Пещера Одмут. — 4. Чатал Хуёк, слой IX. — 5—8. Чатал Хуёк, слой VI A. — 9—11. Соуфли Магула. — 10. Сескло. — 12. Обре I. — 13—15. Лепенски Вир III. — 16—19. Куина Туркулуй III. — 20—24. Тордош. — 25. Область Ходмезовашархей. — 26. Эсек (Осиек)

3. kép. — Abb. 3. 1, 3—4. Ertebölle. — 2. Svaerdborg. — 5. Gasen. — 6. Viste. — 7—9. Domica-barlang. — 10. Moorseedorf. — 11. Constance. — 12. Nussdorf. — 13. Vinča, 9, 3 m. — 14. Vinča, 8, 4 m. — 15. Vinča, 6, 1 m. — 16. Vinča, 5, 8 m. — 17. Vinča, 5, 7 m. — 18. Vinča, 5, 4 m. — 19. Vinča, 4, 8 m. — 20. Vinča, 4, 7 m. — 21—22. Vinča, 4, 5 m. — 23. Vinča, 4, 3 m. — 24. Velké Kostolany — 25. Eggendorf. — 26. Selevac. — 27—28. Gomolava. — 29—30. Obre II.

Рис. 3. 1, 3—4. Эртеболле. — 2. Свєрдборг. — 5. Гасєн. — 6. Висте. — 7—9. Пещера Дошєра Домица. — 10. Морсєдорф. — 11. Конштанс. — 12. Нусдорф. — 13. Винча, 9, 3 м. — 14. Винча, 8, 4 м. — 15. Винча, 6, 1 м. — 16. Винча, 5, 8 м. — 17. Винча, 5, 7 м. — 18. Винча, 5, 4 м. — 19. Винча, 4, 8 м. — 20. Винча, 4, 7 м. — 21—22. Винча, 4, 5 м. — 23. Винча, 4, 3 м. — 24. Вєлкє Кєстолань. — 25. Эггєндорф. — 26. Сєлєвєс. — 27—28. Гомєлавє. — 29—30. Обрє II.

tengerparton is az erdők terjeszkedése által csökkent földek kieső élelemmenyiségét tengeri táplálékkal pótolták.⁷³

A neolitikus életmód elterjedése nyomán a halászat szerepe, illetve a hal része az étellel való ellátásban háttérbe szorult az éleltermelő tevékenység más ágai mögött. Gazdasági jelentősége csak az északi, tengerparti népeknél nőtt az önellátás szintjére.⁷⁴ A neolitikus telepések számára, annak ellenére, hogy településeik nagy része vizek mellett vagy azok közelében fekszik, a földművelési adottságok választották ki a telephelyeket. A halászat lehetősége nem jelentett vonzerőt, ezért találunk pl. a Balaton partján nagyon kevés lelőhelyet.⁷⁵ G. Clark feltételezi a szezonális halásztelepeket,⁷⁶ E. Comşa pedig bizonyos folyóparti neolitikus építmények nyomaiban olyan családok telepeit látja, akik elkülönülten a közelben fekvő falvaktól halászzal foglalkoztak, és nyári lakhelyet készítettek a víz mellett. A halászatra alkalmas időszak végén pedig visszatértek a „bázis”-településre.⁷⁷ Hasonló véleményt képvisel J. Chapman, aki feltételezi a neolitikus halász- vagy vadásztelepülések meglétét a DK-Bánáthban, a Morava völgyében és NY-Szerbiában. A topográfiai adatok szerint az ideiglenes halásztáborok az állandó falvak 10 km-es körzetén belül helyezkedhettek el.^{77a}

A neolitikus paraszttársadalomban a halászat nem volt meghatározója az anyagi kultúrának. Az éleltermelő tevékenységgel egy időben azonban a régebbi éleltermelési lehetőségeket is ki kellett aknázni, a természeti környezettől függően. A hal ekkor is, kisebb-nagyobb mértékben, részét képezte az ember táplálékának, amire a sokszor tetemes vastagságban rétegződött halpikkelyek és csontok utalnak a neolitikus telephelyeken.

A mezolitikumhoz hasonlóan a neolitikumban is harpunával, horoggal és halpecekkel űzték az aktív halászatot. Neolitikus varsákra Dániából vannak bizonyítékok,⁷⁸ a Bodeni-tónál a fennmaradt hálómárványok utalnak a halászat kollektív módjára is. Ilyen leletek nagy számban ismertek Hornstadtból.⁷⁹

Az i. e. VII. évezred elő-ázsiai neolitikus lelőhelyein a halászat szerepe alacsonynak tűnik, a vadászott állatok aránya eltérő környezeti helyektől függően 88,61% — 9,73% között váltakozik.⁸⁰ A kisázsiai horgok legkorábbi példányai Çatal Hüyükben, a IX. rétegben került elő (2. kép 4). Ez egy egyszerű, csontból faragott, U-alapú, szakáll nélküli horog.⁸¹ Faragott csonthorogok a VI. A. rétegben is előfordultak. Az egyik példány⁸² szintén csontból faragott, szára átfúrt, szakáll nélküli (2. kép 8), míg a másik példány szárának hátsó szélén rovátkolt a rögzítéshez⁸³ (2. kép 5). A VI. A. és B. rétegekben halpeceknek tartható eszközök is ismertek: a csontpecek közepén körülrovátkoltak, sőt át is fúrtak.⁸⁴ Ugyanakkor találkoztunk csiszolt csonthorogokkal, melyek között vannak U-alakú, felül átfúrt, a nyakán körülrovátkolt nagyméretű

horgok is⁸⁵ (2. kép 7), és van olyan példány is, mely egyszerű pecekből keletkezett, amit kiálló szakával láttak el és átfúrtak⁸⁶ (2. kép 6). Akárcsak az odmuti leletek esetében, itt is kétféle eszköz tulajdonságait egyesítették.

A görögországi legkorábbi neolitikumban a vadászott állatok aránya négy lelőhelyen (Argissa Magula, Nea Nikomedeia, Knossos, Achilleon) 0,05% — 4,99% között mozog.⁸⁷ Ezek szerint az állattartás olyan mértékben látta el a népességet hússal, hogy vadászatra és halászatra mint kiegészítő fehérjeforrásokra nem voltak rászorulva. Ennek ellenére ismerték és alkalmazták a horoggal való halfogás módját, a praekerámiai neolitikum lelőhelyeinek tanúsága szerint. A nea nikomedeiai szakáll nélküli faragott csonthorogot⁸⁸ J. Mellaart a Çatal Hüyük horgokkal hozza összefüggésbe,⁸⁹ akárcsak a többi kora neolitikus görögországi példányt: Soufli Maguláról D. Theocharis közöl horgokat (2. kép 9, 11). Az egyik példány⁹⁰ hosszú (100,0 mm) szárával tűnik fel, a horogszár hátsó szélé rovátkolt (2. kép 11). Ugyaninnen ismert egy lapos, faragott csonthorog is, melynek szárán két lyukat fúrtak egymás alá a zsinór felerősítésére.⁹¹ Faragott csonthorog került felszínre Seskloban is,⁹² szárán nincsenek a zsinór rögzítési módjára utaló nyomok (2. kép 10).

A horog használatának anatóliai, kisázsiai eredete DK-Európában csak annyiban tételvezhető fel, amennyiben magának a DK-európai kora neolitikumnak az anatóliai, kisázsiai származása.

A kora neolitikus életmóddal együtt a görögországi háziállat fauna is észak felé terjedt fokozatosan, ennek a folyamatnak egyes állomásai részben már ismertek.⁹³ Az i. e. VII. évezredi Starčevo-kultúra anabagovói lelőhelyén a négy kora neolitikus periódusban a vadászott állatok aránya csak 10,14%,⁹⁴ hasonlóan a görögországi kora neolitikumhoz. Obre I-ben (Starčevo-k.) a vadászott állatok aránya szintén alacsony (25,95),⁹⁵ azt, hogy a hal is a táplálék része volt, lelet bizonyítja: egyszerű, szakáll nélküli csonthorog, szárán átfúrva a zsinórra való felerősítésre, hegye letörtött (2. kép 12).

DK-Európa területén a meglevő néhány lelet ellenére sem jellemző eszköz a horog. Az olteniai Vale Rauban és más telepeken is a halsontok szerint halásztak a kora neolitikumban, de horgok nincsenek.⁹⁷ A korai Bug-Dnyeszter-kultúrában a vadászati technika — valószínűleg a halászati is — még mezolitikus eredetet tükröz. Az egyetlen ismert, halászatra utaló eszköz innen egy vadkan-agyarból készült esetleges horog.⁹⁸

A Kárpát-medencei kora neolitikumban nagyobb jelentősége volt a halászatnak, mint a görögországinak és DK-európainak. Ugyanis a korai típusú állattartás fő fajtái itt rosszul tenyészték, az állattartás egymagában nem tudta ellátni a népességet hússal — állapítja meg Bökönyi Sándor.⁹⁹ A neolitikus fejlődés során a fehérje-ellátás biztosabbá vált, de a halászat korábbi jelentőségét már nem nyerte vissza. Annak ellenére, hogy alapvető

⁷³ I. m.

⁷⁴ Fodor I., A finnugor régészet fő kérdései. In: Uráli népek (Bp. 1975) 159.

⁷⁵ Torma, I., Die neolithische und kupferzeitliche Besiedlung des Komitats Veszprém (Ungarn). Wiss. Beitr. d. Martin-Luther Univ. Halle-Wittenberg 1980/6. 132.

⁷⁶ Clark, G., AntJ 28 (1948) 63.

⁷⁷ Comşa, E., Die neolithischen Gemeinschaften im Süden Rumäniens und ihre natürliche Umwelt. Wiss. Beitr. d. Martin-Luther Univ. Halle-Wittenberg 1980/6. 139 — 144., 142. —

^{77a} Chapman, J., The Vinča culture . . . (Oxford 1981) I. 96.

⁷⁸ Cole, S., The neolithic revolution (London 1963) 5.

⁷⁹ Trötschel, E., Die Pfahlbauten des Bodenseegebietes (Stuttgart 1902) 44.

⁸⁰ Bökönyi S., Agrártörténeti Szemle 1 — 2 (1977) 4.

⁸¹ Mellaart, J., Excavations at Çatal Hüyük, 1963. Third preliminary report. Anatolian Studies 14 (1964) 39 — 119., Fig. 43. 12.

⁸² I. m., 43. kép 17.

⁸³ I. m., 43. kép 18.

⁸⁴ I. m., 44. kép.

⁸⁵ I. m.

⁸⁶ I. m.

⁸⁷ Bökönyi, S., Agrártörténeti Szemle 1 — 2 (1977) 5.

⁸⁸ Mellaart, J., The neolithic of the Near East (London 1965) 250.

⁸⁹ Theocharis, D., The dawn of Thessalians prehistory. Origins and early evolution of the neolithic (1967) 86.

⁹⁰ I. m., T. XIV. 1., Neolithic Greece. (Athen 1973) Pl. 100.

⁹¹ Neolithic Greece. (1973) Pl. 100

⁹² I. m.

⁹³ Bökönyi, S., Agrártörténeti Szemle 1 — 2 (1977) 6.

⁹⁴ I. m.

⁹⁵ I. m., 9.

⁹⁶ Sterud, E. L. — Sterud, A. K., A quantitative analyses of the material remains. WMBHL IV. A. (1974) 155 — 279. 256. — XXX. t. 2. a — b.

⁹⁷ Tringham, R., Hunters, fishers . . . (1971) 96.

⁹⁸ I. m., 98.

⁹⁹ Bökönyi, S., Agrártörténeti Szemle 1 — 2 (1977) 7.

élelemszerző mód maradt, a társadalmi termelésben betöltött szerepe fokozatosan csökkent.¹⁰⁰

A kora neolitikus Starčevo kultúra lelőhelyein csak szakáll nélküli, egyszerű, faragott csonthorgok ismertek, hasonlóan Obre I-hez. Ahogy említettük, Lepenski Vir III. koraneolitikus szintjében (Starčevo-k.) megjelenik a horg, három példányban. Egy nagyméretű, faragott csonthorog, melynek hegye hiányzik, a görögországi kora neolitikus horgok típusába tartozik¹⁰¹ (2. kép 15.). A másik két példány külön típusként jelenik meg a kora neolitikus horgok között: az egyik U-alapú, előreálló hegygel, a horogszár felső vége megvastagodva kissé előrehajlik, hátul rovátkolt¹⁰² (2. kép 14.). A másik példány szögletesen U-alapú, szárának felső harmada majdnem merőlegesen előrehajlik a horoghegy irányában, szintén rovátkolt¹⁰³ (2. kép 13.). Hasonló típusú horgok kerültek elő a Starčevo kultúra Cuina Turculuiában feltárt lelőhelyén:¹⁰⁴ a III. szintben négy horgot találtak. Az első egészben megmaradt, U-alapú, szakáll nélküli, csontból faragott horg. A szár felső vége rovátkolt és a hegy irányában kissé előrehajlik (2. kép 16.). A második példány kissé szögletesen U-alapú, letörött hegygel, előrehajló szárvége körüljárat a zsinórra való felerősítés céljából (2. kép 17.). A harmadik és negyedik példány töredékes, hasonló az előzőkhöz, jellemzőjük, hogy a szár felső része szinte teljesen merőlegesen előrehajlik (2. kép 18–19.). Magán a Vinča-tellen a legalsó, kora neolitikus rétegekben, 9,3 és 8,4 m mélységből kerültek felszínre a Starčevo kultúra horgai:¹⁰⁵ ezek is szakáll nélküli, csontból faragott példányok, száruk nincs átfúrva, a zsinórra való rögzítést az egyik horgnál a szárvég bütykössé való kialakításával oldották meg.¹⁰⁶

A tordosi lelőhelyen talált horgok változatos képet mutatnak:¹⁰⁷ van agancshegyből faragott példány¹⁰⁸ (2. kép 21.), szögletesen U-alapú horg,¹⁰⁹ bütykös szárvéggel (2. kép 20.), és találunk lekerekített hajlatú agancshorgot is¹¹⁰ (2. kép 22.). A szárvég átfúrását két esetben figyelhetjük meg a tordosi horgoknál, egyszer¹¹¹ (2. kép 23), illetve kétszer egymás fölött¹¹² (2. kép 24).

Formája alapján esetleg a kora neolitikumba lehetne sorolni az Észék környékén talált horgot is,¹¹³ mely szintén csontból faragott, töredékes, szárán nincs nyoma a zsinór rögzítési módjának (2. kép 26).

A vízi élelemforrásokat a Körös kultúra népessége használta ki legnagyobb mértékben a neolitikum folyamán. Maroslele-Panán az összes állatsont 12,60%-át teszi ki a hal, Gyálarét–Szilágyi-majorban 14,50%-át, Deszk-Olajkúton 16,70%-át, míg Röske–Lúdváron már 19,26%-át, többek között az utóbbi lelőhelyen 2–3 cm vastag rétegződésben maradtak meg a halpikkelyek.¹¹⁴ Az archaeozoológiai adatokon kívül a régészeti leletek is

a halászat fontosságát támasztják alá: a hálóval történő halászatra utaló jellegzetes hálónéhezékekkel nem foglalkozunk részletesebben. Csontból faragott egyszerű horogpéldányt közöl Banner János Hódmezővásárhely környékéről¹¹⁵ (2. kép 25), régészeti egységállású leletet – karomhorgot – pedig Ecsedi István Dévaványáról,¹¹⁶ ennek szára spirálisan rovátkolt. Érdekes leletet ismertet B. Kutzián Ida Vatatanyáról:¹¹⁷ a horg alakú tárgy agyagból készült, szára felső végén átfúrt, ezért nyakban hordott amulettnek véli B. Kutzián, mivel „más praktikus célra alkalmatlan”.¹¹⁸ Esetleg halászáttal kapcsolatos „amulett” lehetne szó ebben az esetben, ami nem lenne meglepő éppen a Körös kultúrában, a halászat fontos élelemforrás-szerepe miatt.

A vonaldíszes kerámia idejéből, a középső neolitikumból még kevesebb adattal rendelkezünk a halászattechnikára, mint korábban. A halcsontok szerint jelentős lehetett egyes helyeken a halcsontok a Dunántúlon,¹¹⁹ de az aba–ángyi-hegyi településen alig találtak halcsontot,¹²⁰ Győrben elő sem került,¹²¹ Neszmély-Tekerespatakon 4%-ot tesz ki a halcsont az összes állatsont között.¹²² Ugyancsak nagyon kevés a halcsont az AVK településein is. A középső neolitikum horogleleteit a bükk kultúrából ismerjük:¹²³ a Domica-barlangból 3 horg került elő, ezek 4–6 cm hosszú, gondosan kidolgozott, szakáll nélküli példányok. A zsinórt vagy átfúrt lyukon keresztül vezették át (3. kép 9.), vagy rovátkolt bázissal a zsinórra való felerősítést (3. kép 7–8).

A Kárpát-medencétől É-ra fekvő lengyel területeken mindössze egyetlen lelőhelyen találtak halcsontot,¹²⁴ más lelet nem utal sem a halászat módjára, sem részére az élelemellátásában. A harpunával folytatott halászatot a fiatalabb közép-európai vonaldíszes kerámia griesseni lelőhelyén hulladékgödörben megtalált harpunatörödékek bizonyítják.¹²⁵ A vonaldíszes kerámia traiani telepén (kottafejes-kerámia) 34,70% a vadászott állatok aránya, Florești-ben pedig 26,20%, a vadászat mellett itt a halászat is jelentősebb.¹²⁶

A késő neolitikumban a halászat helyzete és szerepe változik, fontosabbá válik, mint a középső neolitikum során. A vadászott állatok csontjai minden magyarországi telepen meghaladják a 64,0%-ot.¹²⁷ Ennek oka a hidegebbre váltó klímában keresendő,¹²⁸ illetve az ezzel járó természeti változásokban. A halászat jelentőségét bizonyítja a Mórág-Tűzkődombon (A, I. szelvény) feltárt vastag halpikkely-réteg. Az ezzel egyidős Lebón szintén vastag rétegekben maradtak meg a halpikkelyek,¹²⁹ ez általánosan elmondható a tiszai telepek nagy részéről, ahol elsősorban a harsára és pontyra vannak adatok.¹³⁰ Mórág-Tűzkődombon és Lebón is 2–4 cm átmérőjű halcsigolyák kerültek felszínre. Lebón az összes

¹⁰⁰ Szilágyi, M., *Cumania* 5 (1978) 8.

¹⁰¹ Bačkalov, A., *Predmeti od kosti...* (1979) VIII t. 8.

¹⁰² Srejšović, D., *Lepenski Vir*. (1969) VIII. kép.

¹⁰³ I. m.

¹⁰⁴ Bačkalov, A., *Predmeti od kosti...* (1979) 24., XVII t. 8–10.

¹⁰⁵ Vasić, M., *Preisztoriszka Vinča. IV.* (Beograd 1936), 159.

¹⁰⁶ I. m. LXXVII. t. a., b.

¹⁰⁷ Roska, M., *A Torma Zsófia gyűjtemény. Die Sammlung Zsófia von Torma.* (Koloszvár 1941) LXXIII. t. I–3.

¹⁰⁸ I. m., LXXIII. t. I.

¹⁰⁹ I. m., LXXIII. t. 2.

¹¹⁰ I. m., LXXIII. t. 3.

¹¹¹ I. m., LXXIII. t. 10.

¹¹² LXXIII. t. 13.

¹¹³ Celestin, V., *VAAD 1896–1897 (1897) II.* t. 15.

¹¹⁴ Bökönyi S., *Agrártörténeti Szemle* 1–2 (1977) 6.

¹¹⁵ Banner, J., *Das Tisza-, Maros-, Körös-Gebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit* (Szeged 1942) 18, V. t. 15.

¹¹⁶ Ecsedy, I., *MittArchInst* 3 (1972) 62, 21 t. 3.

¹¹⁷ B. Kutzián I., *A Körös kultúra Diss Pann II:* 23. (Bp. 1944) XLVII. t. 6.

¹¹⁸ I. m.

¹¹⁹ Makkay J., *A kőkor és rézkor...* (1970) 21 (17).

¹²⁰ Kosse, K., *Settlement ecology of the Körös and Linear Pottery culture in Hungary.* BAR International Series 64. (1979) 139.

¹²¹ I. m., 142.

¹²² I. m.

¹²³ I. m., 137–138.

¹²⁴ *The neolithic in Poland.* (Wrocław–Warszawa–Krakow 1970) 74.

¹²⁵ Gersbach, E., *Ein Harpunenbruchstück aus einer Grube der jüngeren Linearbandkeramik.* Germania 34 (1956) 266.

¹²⁶ Dolukhanov, P. M., *Ecology and economy in neolithic Eastern Europe* (Duckworth 1978) 102.

¹²⁷ Bökönyi S., *Agrártörténeti Szemle* 1–2 (1977) 12.

¹²⁸ I. m.

¹²⁹ Korek J., *ArchÉrt* 85 (1958) 144.

¹³⁰ Korek J., *A tiszai kultúra (kandidátusi értekezés kézirat)* Bp. 1973) 251–252.

állatesont 7,78%-át a harcsa, 2,42%-át a ponty alkotja.¹³¹ Zengővárkonyban viszont, ahol a neolitikus település nagyrészt egykorú a mórág-tűzkődombival, viszont csak kevés lelet utal a hal fogyasztására.¹³²

A lengyeli kultúrával rokon, a Kárpát-medencei késő neolitikummal részben egykorú Tripolje kultúrában (főként kezdeti stádiumában), a Dnyeszter- és a Bug-völgyében a vadászat és a halászat nagymértékben előtérbe került a fehérjeellátás szempontjából, hasonlóan a Kárpát-medencéhez. A tápláléknak egy tetemes része magából a halászatból származott (A B, I. szakaszban 60,0%, a B, II-ben 76,0–79,50%, a C, I-ben 80,0%, a D, II-be pedig már 88,40%), a vadászott állatok aránya a háziállatokéval szemben¹³³ (a legelső, A-szakaszban még „csak” 38,0%-69,20% között mozog a különböző lelőhelyeken).¹³⁴

A Precucuteni kultúra telepein is sok halcsont került elő,¹³⁵ a kultúra II. szakaszában, akárcsak a Tripolje kultúra esetében, a halászat még fontosabbá válik.¹³⁶

A lengyeli kultúrával részben egykorú kultúrák közé tartozó Butmir kultúrában a vadászott állatok aránya 30,0% körüli,¹³⁷ de a kultúra Obre II. lelőhelyén a halcsont mennyisége jelentéktelen volt.¹³⁸ A Kárpát-medencétől D-re, DK-re más helyzet uralkodott. A Boian kultúrában csak 10,0% körüli a vadászott állatok aránya,¹³⁹ a halászat ezen belül jelentéktelen lehetett. Az élelem-szerzés módjai, ezen belül a halászat eltérő helyzetét a Kárpát-medence és az attól DK-re fekvő területek között az is alátámasztja, hogy az aeneolitikus Gumelnita kultúra Goljamo Delsevo-i lelőhelyén 16 661 vizsgált állatcsontból mindössze 3 darab volt a halcsont!¹⁴⁰ A jellegzetesen mezőgazdasági termelést folytató kultúrában a domesztikált állatok aránya 90,0%–98,0%,¹⁴¹ ez a magyarázat a vadászat és a halászat jelentéktelenségére a területen. A hal szerepe a húselletés szempontjából a Kárpát-medencétől D-re elenyésző a fehérjeellátás többi forrásával szemben.

A középnémet terület lengyeli kultúrával egykorú tűzdelt szalagdíszes kerámiás kultúrájából rendelkezésre álló adatok szerint az állattartásból származó hús 93,80%-ot tett ki, a vadászott állatok 6,20%-ával szemben. Itt is ezzel magyarázható az, hogy a halfogásnak nem volt nagyobb jelentősége, halmaradványok mindössze egyetlen lelőhelyről ismertek.¹⁴²

A neolitikus horgok esetében a következők állapíthatók meg: A Vinča-B2-periódusból egy horgot ismerünk,¹⁴³ mely nem tér el típusában a megelőző, kora neolitikus vinčai horgoktól (3. kép 15.). A Drenovacon előkerült vinčai faragott esonthorgok a korai típusok jegyeit

viselik magukon.^{143/a} A késő neolitikumtól kezdve technikai újításnak vagyunk tanúi Vinčán. A C-periódustól, mely kezdetében egyidős a tiszai és a lengyeli kultúrával, 5,7 m mélységtől kezdve szakállas horgok sorozata került elő. A szakáll vagy csak egy oldalon¹⁴⁴ (3. kép 21), vagy mind a külső, mind a belső oldalon megtalálható a horoghegy alatt¹⁴⁵ (3. kép 17–20, 22–23). A faragott példányok között találunk olyant is, melyen négy szakállt alakítottak ki¹⁴⁶ (3. kép 17.). Egy kivételével¹⁴⁷ száruk nem átfúrt, a zsinórra való felerősítést a horogszár bütykös vége tette lehetővé. A vinčai lelőhelyen rétegződésben jelentkező horgok különféle, technikailag fejlettebb típusai. A késő neolitikumot megelőzően a Kárpát-medencében nem találunk szakállal készített horgokat. A Vinča kultúra horgai Gomolaván (Ia) is előkerültek¹⁴⁸ (3. kép 27–28): esonthorgok faragott példányok, az egyiken 2–2 szakáll helyezkedik el egymással átellenesen (3. kép 27), a másikon a külső horogszálon kifaragott szakáll látható (3. kép 28). A zsinór rögzítése itt is ugyanúgy történt, mint a többi vinčai horgon. A Vinča kultúra késői periódusából ismerünk egy szögletes alapú esonthorgot Medvenjából, a szár vég hátrafelé kiszélesedik, hegye „lándzsa alakú”, egy szakállszerű képződmény lefelé nyílik ki az alapról.^{148/a} Egy másik medvenjaki esonthorgot U-alapú példány, hegye és szár vége letörött.^{148/b} A Vinča kultúra szakáll nélküli faragott esonthorgát találták meg Selevacon¹⁴⁹ (3. kép 26): a horg kissé szögletesen U-alapú, a szár felső végén rovátkolt. A horoghegy külső széle alatt szögletesen kiáll kissé. A Suskán talált vinčai esonthorg is töredékes.^{149/a}

A lengyeli kultúra két horga került felszínre Velké Kostolanyban:¹⁵⁰ az egyszerű, szakáll nélküli, faragott esonthorg felső végén átfúrt (3. kép 24), a másik példány hegye letörött, szára körülárkolt a zsinórra való felerősítéshez. Obre II-ben a Butmir kultúra horgait találták meg. Az egyik esonthorg faragott egyszerű példány¹⁵¹ (3. kép 30), a másik, töredékes, hasonló az előzőhöz¹⁵² (3. kép 29). Az elsőn lyukat fúrtak a horogszárbá, a másikon nincs nyoma a zsinór felrögzítési módjának. A Butmir kultúra Obre-II. lelőhelyén az 5. lakóhorizontból is került felszínre egy faragott esonthorg, szakáll nélküli, a horogszár felső vége letörött.^{152/a}

A Tripolje kultúra korai szakaszából ismert egy faragott esonthorg, mely felül átfúrt,¹⁵³ két másik példánynak az átfúrt szára felfelé kiszélesedik.¹⁵⁴ A Tripolje kultúrával egyidős fésűskerámiás kultúra vereteyi lelőhelyén talált egyszerű, faragott esonthorg szárának végét kétszeres rovással látták el a zsinór felerősítésére.¹⁵⁵ Kérdéses, hogy a Precucuteni kultúra Tirpești lelőhelyén elő-

¹³¹ Korek J., ArchÉrt 85 (1958) 144.

¹³² Dombay, J., Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony (Bp. 1960) 202.

¹³³ Dolukhanov, P. M., Ecology and economy... (1978) 102.

¹³⁴ I. m.

¹³⁵ Tringham, R., Hunters, fishers... (1970) 175–176.

¹³⁶ I. m., 167.

¹³⁷ Bökönyi S., Agrártörténeti Szemle 1–2 (1977) 10.

¹³⁸ Bökönyi, S., The vertebrate fauna. WMBHL IV. A. (1974) 55–154. 91.

¹³⁹ Bökönyi S., Agrártörténeti Szemle 1–2 (1977) 11.

¹⁴⁰ Ivanov, S.–Vasilev, V., Untersuchungen des Tierknochenmaterials aus dem prähistorischen Tell bei Goljamo Delsevo. In: Szelistnata mogila pri Goljamo Delsevo (Sofia 1975) 301.

¹⁴¹ Dolukhanov, P. M., Ecology and economy... (1978) 102.

¹⁴² Kaufmann, D., Wirtschaft und Struktur der Stichbandkeramiker im westlichen Mitteldeutschland. EAZ 16, 1 (1975)

¹⁴³ Vasić, M., Preistorijska Vinča. IV. (1936), 159., LXXVII. t. c.

^{143/a} Chapman, J., The Vinča culture... (Oxford 1981) II. 381. Fig. 143., 9., 12., 17.

¹⁴⁴ I. m. LXXVII. t. 240. j.

¹⁴⁵ I. m. LXXVII. t. 240. e–i.

¹⁴⁶ I. m. LXXVII. t. 240. ol.

¹⁴⁷ Bačkalov, A., Predmeti od kosti... (1979) XXVII. t. 27.

¹⁴⁸ Brukner, B.–Jovanović, B.–Tasić, N., Preistorija Vojvodine (Novi Sad 1974.) 75., V. t. 20.

^{148/a} Chapman, J., The Vinča culture... (Oxford 1981) II. 382. Fig. 144. 14.

^{148/b} I. m. Fig. 144. 8.

¹⁴⁹ Tringham, R., The early agricultural site of Selevac, Yugoslavia. Archaeology 33. 2. (1980) 24–32. 29.

^{149/a} Chapman, J., The Vinča culture... (Oxford 1981) II. 382. Fig. 143. 13.

¹⁵⁰ Novotny, B., Slovensko v mladšej dobe kamennej (Bratislava 1958) 31. XXVIII. t. 5.

¹⁵¹ Sterud, E. L.–Sterud, A. K., WMBHL IV. A. (1974) 256., XXX. t. 1.

¹⁵² I. m., XXX. t. 3.

¹⁵³ Zhenovics, V. G., Poszelenie Bernasevszka na Dnyeszter (k proizhozsdeniu Tripolszkoj kulturi) (Kiev 1980) Risz. 64. 8.

¹⁵⁴ I. m., Risz. 63. 19–20.

¹⁵⁵ Gimbutas, M., The prehistoric of Eastern Europe... (1956) 102. kép 9.

került részlet valóban horog-e,¹⁵⁶ ami nem lenne meglepő, hiszen a Marica és a Boian kultúrában, akárcsak az azt követő Gumelnița kultúrában már rézből készült horgokat is használtak halfogásra.¹⁵⁷

A Kárpát-medencei késő neolitikumnak időben megfelelő Marica (Karanovo V) kultúrában többnyire szakáll nélküli faragott csonthorgokkal szereztek meg a halat, éppúgy, mint a megelőző korábbi neolitikus kultúrákban. Egyes példányokon már a szakáll is feltűnik, utalva a technikai változásra.¹⁵⁸ Ebbe a kultúrába, illetve periódusba tartoznak a vinicai-tellen felszínre került leletek is az I–III. horizontból.¹⁵⁹ Az I. horizontban két horgot találtak, szögletes alapúak, száruk átfúrt, szakáll nélküliek.¹⁶⁰ Ismerünk innen szögletes alapú, ívelt hegyszélű átfúratlan, szakáll nélküli típust is.¹⁶¹ Két figyelemreméltó adat is származik erről a lelőhelyről: a tell korai horizontjából (Marica kultúra), a 19. házban találtak egy olyan csontpecket, mely felső harmadán átfúrt, egyik végén közepig visszanyúló szakállal.¹⁶² A másik tárgy hasonló az előzőhöz, de közepén fúrták át, és kissé V-alakúan hajlított.¹⁶³ Ezek az eszközelemek egyesítik magukban a halpecek és horog tulajdonságait, átmenetet képezve a kétféle eszköz között. Itt is azonos célra használt, de kétfajta eszköz funkcióit egyesítették, akárcsak a çatal hüyükli és odmuti halászeszközök esetében. (Ez egyébként elmondható ugyancsak a Potporanj-Kremenjak-i változatok formájú korai vincai leletekről is, melyeket esetleg halpeceknek használhattak.^{163/a}

A vinicai-tell IV. horizontjában is (Marica kultúra) volt két csonthorog, melyek a 26. házból kerültek elő.¹⁶⁴ Az egyik horog szára kétszer átfúrt egymás alatt,¹⁶⁵ a másiktól csak a hegytöredék maradt meg, szakáll nélküli példány volt.¹⁶⁶ Az állatsontvizsgálatok szerint itt is,¹⁶⁷ akárcsak Goljamo Delsevoiban és más DK-európai lelőhelyeken a késő neolitikumban, illetve aeneolitikumban, a halszálka nagyon csekély szerepe volt az élelemellátásban.

A Kárpát-medencében a tiszai kultúra horgai Szegvárról, Kisköréről és Csókáról ismertek,¹⁶⁸ használatukat Korek József nem tartja általánosnak,¹⁶⁹ amennyiben a halfogás más, részletileg nem megfogható módjai eredményesebbek lehettek.

Csermák Géza a következőképpen jellemzi az ún. dunai horogtípust:¹⁷⁰ a horog belső hajlata teljesen félkör alakú, a hegy külső oldala görbe. Ez a típus feltűnően hasonlít az északi mezolitikus horgok egy csoportjához, és a közép-európai késő neolitikus lelőhelyeken találtakhoz. Nagyobb számban ismertek Skandináviából, ahonnan egész sorozatot ír le ezekből G. Clark, a mezolitikum végéről.¹⁷¹ (Figyelembe kell venni a közép-európai neolitikum és az északi mezolitikum részbeni egyidejűségét!) A horgok egy csoportjánál a horogszár felső részének kiszélesítése szolgált rögzítésre, de vannak rovátkolt végű példányok is, szakáll nélküliek. A norvég mezolitikumból Gåsenből ismerünk egy leletet¹⁷² (3. kép 5), melyen végigkísérhető a mórág-tűzködmöbi, illetve az ahhoz hasonló típusú horgok készítése technikája: az oválisra csiszolt vadkanagyar-lemezt alsó negyedén átfúrták, majd a furatból kiindulva ékszerűen átvágták a lemezt. Így

vált a horoghegy külső széle ívelté és hegyessé, belül pedig szakállszerű képződmény keletkezett. W. Brogger hasonló horogkészítést említ egy vistei lelet kapcsán¹⁷³ (3. kép 6.). A norvég tengerpart halásztelepüléseiről nagyszámú szakállas horog is előkerült, ez a horogtípus és készítése módja általános a közép-európai késő neolitikumban. Ugyanígy készültek a svájci cölöppéitmények ásatásain megtalált horgok: Constance-ból agancshorgot ismerünk¹⁷⁴ (3. kép 11.), a horogszár felső végén kétszeres bütyökre erősítették a zsinórt. De gyakoribbak a vadkanagyardból készült horgok.¹⁷⁵ Ezek sorozatát mutatja be E. Trötsch a Bodeni-tó neolitikus lelőhelyeiről Bodman,¹⁷⁶ Hahnenau¹⁷⁷ és Wangen¹⁷⁸ telepeiről. Utóbbin a jellegzetes halpecek utalnak arra, hogy ezeket a horgokat egy időben is használták halfogásra.¹⁷⁹

A dániai Ordrupból ismert szakállas neolitikus horog,¹⁸⁰ Svédországban néhány példány pedig sírokból került felszínre.¹⁸¹ Ugyanerről a területről egy- vagy kétoldali szakállal készült horgok, rovással, szárlyukkal ellátott csonthorgok, de agyarlemezről csiszolt lapos, rövid szakállú horgok is előkerültek.¹⁸²

Különösen figyelemreméltó a késő neolitikus horgok között a nussdorfi (Svájc, Überlingen-tó) példány¹⁸³ (3. kép 12), mely agyarlemezről készült hasonló eljárással, mint a mórág-tűzködmöbi horog, és ugyancsak megfelelő párhuzamnak tekinthetjük a moorseedorfi (Svájc, Bodeni-tó) agyarlemez horgot is¹⁸⁴ (3. kép 10). Ezeknél nem átfúrt lyukba fűzték a zsinórt, hanem a horogszár végén kialakított bütyök szolgált a rögzítésre.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a Mórág-tűzködmömben talált késő neolitikus, agyarlemezről csiszolt és fúrt horog párhuzamai a lelőhelytől D-re nem kerültek elő, míg tőle É-ra és Ny-ra nagyobb számban ismertek. Ez a horogtípus először a skandináviai mezolitikumban jelenik meg, később a lengyeli kultúrával egyidős közép- és nyugat-európai lelőhelyeken találjuk meg. A tiszai kultúrából sem ismerjük ezt a típust, a Kiskörén és Csókán megtalált horgok nem ebbe a típusba tartoznak,¹⁸⁵ hanem a szögletes vagy U-alapú, szakáll nélküli, bütykös vagy átfúrt végű faragott csonthorgok típusába.

Az adatok szerint a tárgyalta horogtípus legdélebbi példánya a lengyeli kultúra mórág-tűzködmöbi lelőhelyén került felszínre. Feltételezhetjük, hogy a horog alkalmazásának ismerete a kora neolitikum idején D-ről, DK felől került a Kárpát-medence déli peremén élő népességhöz, valószínűleg magával a kora neolitikus népességgel együtt. Technikai fejlődésük Vinčán nyomon követhető. Szakállas horgok csak a későneolitikumból ismertek, és csak a Vinča kultúrában.

A mórági típusú késő neolitikus horgok nem a Vinča kultúrával vannak összefüggésben, hanem a közép-európai neolitikummal, eredetét pedig mindenképpen az É-európai mezolitikumban kell keresni. Kialakulásában nem annyira a természetes formák játszhattak szerepet, amint azt az odmuti halászeszközök esetében is megfigyelhettük. A horog fejlettebb típusai ott jelennek meg, ahol a halászatnak, illetve a halszálka viszonylag nagy része van a népesség hússal való ellátásában, így a lengyeli kultúra-

¹⁵⁶ *Marinescu-Bîlcu, S.* Cultura Precucuteni pe teritoriul Romaniei (București 1974) 25. kép 3.

¹⁵⁷ *Tringham, R.*, Hunters, fishers... (1970) 175–176.

¹⁵⁸ I. m. 180.

¹⁵⁹ *Raduncseva, A.*, Vinica, eneolitno szeliste i nekropol (Sofia 1976) 20. ábra 19. 1–2.

¹⁶⁰ I. m.

¹⁶¹ I. m., 38. ábra 2.

¹⁶² I. m., 38. ábra 3.

¹⁶³ I. m., 38. ábra 4.

^{163/a} *Chapman, J.*, The Vinča culture... (Oxford 1981) II. 392. Fig. 150. 2–6.

¹⁶⁴ I. m., 50. ábra 2, 2b.

¹⁶⁵ I. m., 50. ábra 2.

¹⁶⁶ I. m., 50. ábra 2b.

¹⁶⁷ I. m., 143.

¹⁶⁸ *Korek J.*, A tiszai kultúra (1973) 254.

¹⁶⁹ I. m., 191.

¹⁷⁰ *Csermák, G.*, Sturgeon hooks... (1963) 51.

¹⁷¹ *Clark, G.*, AntJ 28 (1948) 62.

¹⁷² I. m., 10. kép 8.

¹⁷³ I. m., 63.

¹⁷⁴ *Csermák, G.*, Sturgeon hooks... (1963) 24. kép

¹⁷⁵ *Trötsch, E.*, Die Pfahlbauten... (1902) 100.

¹⁷⁶ I. m., 102., 107–115. kép.

¹⁷⁷ I. m., 105., 124. kép.

¹⁷⁸ I. m., 106.

¹⁷⁹ I. m.

¹⁸⁰ *Clark, G.*, AntJ 28 (1948) 65–66.

¹⁸¹ I. m.

¹⁸² I. m.

¹⁸³ *Csermák, G.*, Sturgeon hooks... (1963) 26. kép

¹⁸⁴ I. m., 25. kép.

¹⁸⁵ *Korek J.*, A tiszai kultúra (1973) 37., XVII. t. 12.

ban, vagy a Vinča kultúra késő neolitikus horizontjában. Akárcsak a pengeipar egy meghatározott része, éppen úgy a tárgyalat horogtípus is a mezolitikus hagyományokat tükrözheti a neolitikus eszközanyagban.

A késő neolitikus halászeszközök között a harpuna került elő a legnagyobb számban. Vinčán 9,3–4,2 m közötti mélységből ismertek,¹⁸⁶ az egész neolitikum folyamán használatban voltak. A 15 vinčai harpuna nagy része a késő neolitikum eszköze, egy- vagy kétszakasorosak, esontból, agancsból faragottak. Párhuzamaikat a tiszai kultúrából ismerjük leginkább, ahol is a legjellegzetesebb eszközelettek közé tartoznak. Felszínre kerültek Hódmezővásárhely–Kökénydombon,¹⁸⁷ agancsból készültek, lapos metszetűek,¹⁸⁸ és hengeresek is előfordulnak.¹⁸⁹ Egész sor – 31 példányt – harpunát közül Banner János Móra Ferenc csókai ásatási anyagából,¹⁹⁰ ezek megfelelnek a tiszai kultúra, illetve a Vinčáról származóknak formában és méretben, akárcsak a kiskörei két példány.¹⁹¹ A csókaiak kétszakasorosak, Lebón egy-¹⁹² és kétszakasoros példányokat¹⁹³ talált Korek József, utóbbi hasonló a csókai, vinčai példányokhoz. A gorzsai harpunán egy sor szaka van,¹⁹⁴ agancsból faragták, mint a legtöbb harpunát. Ezeknek nincs előzményük a kora neolitikumban. A tiszai, illetve Vinča kultúra jellegzetes harpunatípusa került elő Gomolaván (Ia), a Vinča kultúra lelőhelyén.¹⁹⁵ Ezek eredetkérdesét Banner János tárgyalta részletesen,¹⁹⁶ megemlítve, hogy a tiszai példányokhoz hasonló vinčaiak éppen azokból a rétegekből származnak, melyekben a tiszai importedények is voltak.¹⁹⁷ O. Menghin a kétszakasoros harpunatípus megjelenését a Vinča-II-periódusra datálja,¹⁹⁸ G. Childe pedig a Vardar-Morava-komplexumba sorolja,¹⁹⁹ vagyis DK-i eredetet tételezett fel.

A harpunák ezen típusába tartozó példány ismert a Precucuteni kultúra Traian-Dealul Viei lelőhelyén,²⁰⁰ de csak a kultúra I. fokozatából, a II. és III. fokozatban már nem használták őket.²⁰¹ A típus legtávolabbi analógiája az aeneolitikus Goljamo Delcevo-i tell XVI. horizontjából (Karanovo VI-Gumelnita kultúra) került elő, ahol az egyetlen talált példány az egész tell település egyetlen halászeszköze volt.²⁰² A típus D-i előfordulása tükrözheti a tiszai vagy a Vinča kultúra hatását, ámbar földrajzi elterjedésük nem feltétlenül időhöz kötött. Már a vonaldíszes kerámia DK-i és DNY-i peremterületén is megjelenik a harpuna,²⁰³ akárcsak DK-Európa kora neolitikus kultúráiban²⁰⁴ az egyszakasoros példányok. A késő neolitikum vége felé egyre kevésbé használják őket.

A tiszai és vinčai harpunák párhuzamaként kezelhető, ugyanabba a típusba tartozó kétszakasoros harpuna került felszínre szórványként a mórággy-tűzködmöbi lengyeli lelőhelyen (4. kép). Csontból faragták, hegye letört, mindkét szélén 2–2 letört hegyű szakanyúlvány nyomai látszanak, melyek nem egymás mellett, hanem kissé egymás alatt átellenesen helyezkednek el. Alsó végén „nyelésűcsot” képeztek ki, akárcsak a tiszai és vinčai leleteken. Hosszúsága 73,0 mm. A lengyeli kultúrában eddig csak Zengővárkonyban került elő egy nagyobb méretű, kétszakasoros példány, szélein 4–4 átellenesen

4. kép. Mórággy-Tűzködmöb
Рис. 4. Морадь-Тузкодмоб
Abb. 4. Mórággy-Tűzködmöb

elhelyezkedő szakával,²⁰⁵ Aszódon pedig egy gödörben volt 2 ép, kisméretű, a mórággyihoz hasonló agancsharpuna.²⁰⁶ Ennek a típusnak a Kárpát-medencei elterjedését a késő neolitikumban a tiszai vagy Vinča kultúra hatásának tekinthetjük.

Megfigyelhetjük, hogy a korábbi korszakokkal szemben a harpunák technikailag visszafejlődtek, nemcsak Közép-Európában, de északon is: a baltikumi neolitikumban is viszonylag kicsi, 11–12 cm hosszú. 1–3 szakas harpunák váltják fel a korábbi nagy méretű szigonyokat.²⁰⁷ Ez a halászati technika változását jelentheti (amit a horgok esetében is tapasztaltunk), aminek oka az lehet, hogy egyrészt a megváltozott természeti körülmények között, másrészt a fejlettebb késő neolitikus termelő tevékenység nyomán az új életfeltételek között a halászat szerepe lényegesen megváltozott, ami a technikára is kihatott.

Nem hagyható figyelmen kívül az a kérdés, hogy a neolitikus közösségekben, a neolitikus munkamegosztás következtében kiknek jutott munkául a halászat. Ennek vizsgálatára még kevesebb adattal rendelkezünk, mint a többi felvetett kérdésre. Döntőek lennének a sírleletek olyan temetkezésekből, melyekben a csontváz neve, kora ismert. A mórággy-tűzködmöbi horog nem sírlelet. Zengővárkonyban a rendkívül gazdag mellékletanyagú 229.

¹⁸⁶ Vasić, M., Preisztoriszka Vinča. IV. (1936), 160, LXXVII. t. 241. a–h., 242. a–g.

¹⁸⁷ Banner J., Hódmezővásárhely története a honfoglalás koráig. I. (Hódmezővásárhely 1940) XLIX. t. 1–7.

¹⁸⁸ I. m., XLIX., t. 6.

¹⁸⁹ I. m., XLIX. t. 1., 4.

¹⁹⁰ Banner, J., The neolithic settlement on the Kremenjak Hill at Csoka (Čoka). Acta ArchHung 12 (1960) 1–56. XLVI. t.

¹⁹¹ Korek J., A tiszai kultúra (1973) 174–175.

¹⁹² Korek J., ArchÉrt 85 (1958) 145., XL. t. 8.

¹⁹³ I. m., XL. t. 7. 3.

¹⁹⁴ Gazdapusztai Gy., MFMÉ 1963–1 (1963) 34.

¹⁹⁵ Brukner, B.–Jovanović, B.–Tasić, N., Preistorija Vojvodine (1974) 75., V. 19. kép.

¹⁹⁶ Banner, J., Acta ArchHung 12 (1960) 45.

¹⁹⁷ I. m.

¹⁹⁸ I. m.

¹⁹⁹ I. m.

²⁰⁰ Marinescu-Bilcu, S., Cultura Precucuteni... (1974) 12. kép 11.

²⁰¹ I. m., 195.

²⁰² Todorova, H., Szelistnata mogila pri Goljamo Delcevo (Sofia 1975) T. 98. 18.

²⁰³ Gersbach, E., Germania 34 (1956) 267.

²⁰⁴ I. m.

²⁰⁵ Dombay J., Die Siedlung und das Gräberfeld... (1960) LXXXIII. t. 12.

²⁰⁶ Kalicz, N., MittArchInst 3 (1972) 69.

²⁰⁷ Indreko, R., Mesolithische und frühneolithische Kulturen in Osteuropa... (1964) 73–74.

sírban volt egy csonteszköz, mely esetleg horog lehetett²⁰⁸ (Dombay János szerint ez nem valószínű).²⁰⁹ Arra, hogy a sírban férficsontváz fekszik, az eszközeletek egyértelműen utalnak: kőbalták, vadkanagyar-töredék stb. A legtöbb következtetést a fiatal hüvelyi megfigyelésekből vonhatjuk le: a csonthorgok itt kivétel nélkül férfisírokból kerültek felszínre, akárcsak a halpecek,²¹⁰ a VI. A és B rétegekben. A gotlandi Ire lelőhelyen, a svédországi neolitikum sírjában (Grubenkeramik) fiúcsontváz mellett két horog feküdt harpuna, agyarkés, kőbalta társaságában.²¹¹ Ugyanennek a kultúrának a férfisíraiból kerültek elő az

agyarból esiszolt vagy csontból faragott, finoman kidolgozott horgok, ugyancsak kőbaltákkal, harpunákkal együtt.²¹² A néprajzi megfigyelések szinte kivétel nélkül arra utalnak, hogy a halászat a férfiak munkakörébe tartozott. A neolitikus közösségekben is így lehetett ez, mint ahogy az élelem megszerzésének, megtermelésének nehezebb, bonyolultabb módjai a férfiak tevékenységei közé tartozhattak, területtől vagy neolitikumon belüli periódustól is függetlenül.

Zalai-Gaál István

КРЮЧОК ИЗ МОРАДЬ-ТУЗКОДОМБ.

ВОПРОСЫ «АКТИВНОЙ» РЫБНОЙ ЛОВЛИ В КАРПАТСКОЙ КОТЛОВИНЕ В ЭПОХУ НЕОЛИТА

Резюме

При раскопках поздненеолитического могильника в г. Морадь, в урочище Тузкодомб (комитат Тольна, район Боньхад) вместе с керамикой и орудиями лендельской культуры был найден крючок, аналогии которому неизвестны ни в Венгрии, ни в Карпатской котловине. Крючок сделан из клыка кабана путем шлифовки. В верхней части крючка нет отверстий или выемки для прикрепления шнура, и поэтому данный предмет может рассматриваться как полуфабрикат. Верхняя часть крючка расширяется к изгибу, который с внутренней стороны полусферической формы со следами сверления. Нижняя часть крючка также округлая. Высота: 33,10 мм, ширина: 22,0 мм.

В связи с данным типом крючка возникает ряд вопросов о неолитическом хозяйстве, в том числе о роли и форме рыбной ловли в эпоху неолита.

Конкретными археологическими данными мы располагаем о рыбной ловле крючком и гарпунами. Необходимо принять во внимание, что орудия рыбной ловли в своей первоначальной форме были уже такими же, как в более позднее время, они изменялись только по материалу, а форма их изменялась лишь по потребностям нового материала. Основные принципы рыбной ловли также не изменялись с эпохи неолита и этим объясняется известный «консерватизм» этого вида хозяйства.

В центре нашего внимания стоит способ рыбной ловли крючком, т. е. об остальных видах ее мы не имеем однозначных археологических свидетельств. Развитие крючка в неолите можно разделить на несколько периодов, поэтому мы в данной статье рассматриваем и донеолитическое развитие данного орудия.

Рассматривая памятники рыбной ловли в палеолите и мезолите, мы можем прийти к выводу, что в мезолите рыбная ловля была основным видом добычи мяса для питания, и это обстоятельство в свою очередь повлияло и на развитие техники рыбной ловли. Мезолитические орудия, найденные в пещере Одмут, могут играть главную роль при изучении развития неолитической рыбной ловли в Карпатской котловине.

После распространения прогрессивных видов хозяйства в неолите, доля рыбной ловли в хозяйстве уменьшилась по сравнению с видами производящей экономики. Хотя и в это время рыбная ловля уже не была определяющим видом хозяйства, но население эту возможность также использовало для пополнения продовольственных ресурсов, в зависимости от природных условий.

Активная рыбная ловля в неолите производилась

крючком и гарпунами. Тут необходимо принять во внимание и остеологический материал из раскопок. Рассмотрев находки неолитических крючков на Ближнем Востоке, в Малой Азии и Европе можем прийти к выводу, что аналогии к нашему поздненеолитическому крючку неизвестны к югу от нашей территории, но они найдены в большом количестве к северу и западу. Этот тип крючка впервые появляется в мезолите Скандинавии, а потом встречается в Средней Европе на местонахождениях, одновременных с лендельской культурой. Мы можем предполагать, что данные крючки в эпоху раннего неолита появились с юго-востока у населения южных районов Карпатской котловины, быть может вместе с новым раннеолитическим населением. Техническое развитие крючка можно проследить в слоях Винчи. Костяные крючки с выступом известны только в поздненеолитических слоях Винчи. Крючки типа Морадь не связаны с крючками из Винчи, а с подобными предметами среднеевропейского и западноевропейского неолита, и их происхождение мы должны искать в мезолите Северной Европы. Более развитые формы крючков появляются там, где рыбная ловля играет относительно большую роль в хозяйстве населения. Как некоторые виды каменных орудий, так и данный тип крючков Средней Европы вероятно отражают мезолитические традиции в неолите.

В Морадь-Тузкодомб в качестве случайной находки был найден и неолитический гарпун, аналогичные предметы известны из культур тиса и Винча, эпохи поднеолита. Распространение данного типа гарпунов произошло под влиянием культуры тиса. Не только в Средней Европе, но и на севере мы можем наблюдать регресс гарпунов позднего неолита по сравнению с предметами предыдущих эпох. Это связано с изменением техники рыбной ловли. Причиной этого вероятно было изменение природной среды и также то обстоятельство, что в позднем неолите при распространении производящей экономики, роль рыбной ловли намного уменьшается.

В конце своей работы автор рассматривает вопрос, в неолитическом обществе кто занимался рыбной ловлей в системе разделения труда. На основании малочисленных точных данных погребений в Малой Азии и Европе и также данных этнографии автор приходит к выводу, что рыбной ловлей, как и всеми более сложными видами хозяйства, занимались мужчины во все периоды неолита, независимо от природных условиях.

И. Залаи-Гал

²⁰⁸ Dombay, J., Die Siedlung und das Gräberfeld... (1960) LXIV. t. 9.

²⁰⁹ I. m., 202.

²¹⁰ Mellaart, J., Anatolian Studies 14 (1964) 100.

²¹¹ Stenberger, M., Vorgeschichte Schwedens. (Berlin 1977) 84.

²¹² I. m.

DIE ANGEL VON MÓRÁGY-TÜZKÓDOB.
DIE FRAGEN DER NEOLITHISCHEN »AKTIVEN« FISCHEREI IM KARPATENBECKEN

Auszug

Im Laufe der Erschließung der spätneolithischen Siedlung und des dazu gehörenden Gräberfeldes von Mórógy-Tüzkődob (Kom. Tolna, Kr. Bonyhád) ist zwischen der Keramik und den Gerätfunden der Lengyel-Kultur eine Angel zum Vorschein gekommen, deren Typenparallelen im Fundmaterial Ungarns, ja sogar des Karpatenbeckens unbekannt sind und die den Ausgangspunkt der Untersuchungen des Verfassers bildet. Der Gegenstand, die aus der Haul Zahn Platte eines Ebers gefertigt durch Schliff ausgearbeitet wurde. Auf dem Angelstiel weist weder eine Durchbohrung, noch eine Kerbung auf die Befestigungsart an der Schnur hin, weshalb angenommen werden kann, daß wir es mit einem halbfertigen Exemplar zu tun haben. Die Angel erweitert sich bis zur Angelbiegung, die innen regelmäßig halbkreisförmig ist und Spuren der Anwendung der Bohrtechnik zeigt. Auch die Angelbasis ist abgerundet.

Dieser Angeltyp wirft eine ganze Reihe von mit der neolithischen Lebensart zusammenhängenden Fragen auf, so auch die Rolle und die Ausführung der Fischerei im Neolithikum.

Über konkrete archäologische Daten verfügen wir nur betreffs der Fischerei mit der Harpune und dem Angelpflock bzw. mit der Angel. Es muß in Betracht genommen werden, daß die Geräte des Fischfanges bereits in ihren ersten Formen den späteren ähnlich sind. Sie haben sich eher in ihrer Materie verändert, in ihrer Form nur insofern soweit es von der Materie erfordert wurde. Das Grundprinzip der Fangmethoden hat sich seit dem Neolithikum nicht geändert und dies erklärt sofort den scheinbaren »Konservatismus« der Technik und der Technologie der Fischerei.

Im Mittelpunkt unserer Untersuchungen steht die Methode der Nahrungsanschaffung durch Angel. Mit anderen möglichen Methoden der aktiven Fischerei befassen wir uns nicht, da die darauf hinweisenden Funde nicht eindeutig sind. Die Entwicklung der Angel bis zum Neolithikum und im Neolithikum selbst hat verschiedene Phasen, deshalb befassen wir uns auch mit dem zu unserem Gegenstand gehörenden Fundmaterial der dem Neolithikum vorangehenden Perioden, um den für das Neolithikum charakteristischen Zustand in seiner Entwicklung festhalten zu können.

Die paläolithischen, sodann mesolithischen Fischfanggeräte untersuchend, kann festgestellt werden, daß die Rolle der Fischerei im Mesolithikum in der Versorgung der Bevölkerung mit Fleisch grundlegend wichtig war und dies wirkte auch auf die Entwicklung der Technik des Fischfanges aus. Die mesolithischen Fischergeräte aus der Odmüt-Höhle können vom Gesichtspunkt der Entwicklung der neolithischen Angeln im Karpatenbecken von besonderer Bedeutung sein.

Nach der Verbreitung der neolithischen Lebensführung trat die Rolle der Fischerei bzw. des Fisches hinter den anderen Zweigen der Nahrungsproduzierenden Tätigkeit in der Nahrungsversorgung in den Hintergrund. In der neolithischen Bauerngesellschaft war der Fischfang kein bestimmender Faktor der materiellen Kultur, jedoch mußte man gleichzeitig mit der Nahrungsproduzierenden Tätigkeit auch die älteren Nahrungsanschaffenden Möglichkeiten von der natürlichen Umwelt bedingt ausnutzen.

Der aktive Fischfang wurde auch im Neolithikum durch Angeln, Angelpflocke und Harpunen betrieben.

Bei unseren Untersuchungen zogen wir auch die Ergebnisse der Tierknochenuntersuchungen in Betracht. Nach der Erörterung der neolithischen Angelfunde des Nahen Ostens, Kleinasien und Europas kann zusammenfassend festgestellt werden, daß die Parallelen der auf dem Fundort Mórógy-Tüzkődob zum Vorschein gekommenen spätneolithischen Angel südlich von dieser Fundstelle nicht aufgefunden werden konnten, während sie nördlich und westlich in größerer Zahl bekannt sind. Dieser Angeltyp erscheint zuerst im skandinavischen Mesolithikum, später kommt er auf den mit der Lengyel-Kultur gleichaltrigen mitteleuropäischen Fundorten vor. Es ist anzunehmen, daß die Kenntnis der Anwendung der Angel zur Zeit des Frühneolithikums von SO her zu der am südlichen Rand des Karpatenbeckens gelebten Population, vielleicht selbst mit der frühneolithischen Population zusammen gelangt ist. Die technische Entwicklung der Angel kann in den Vinča-Schichten gut verfolgt werden. Neolithische Knochenangeln mit Widerhaken sind uns nur aus dem Spätneolithikum bekannt und nur in der Vinča-Kultur. Die spätneolithischen Angeln von Mórógy-Typ sind nicht mit der Vinča-Kultur, sondern mit dem mittel- und westeuropäischen Neolithikum im Zusammenhang, ihren Ursprung müssen wir aber allerdings im nördlichen Mesolithikum suchen. In ihrer Entstehung dürften nicht so sehr die natürlichen Formen eine Rolle gespielt haben, wie wir dies im Falle der Funde aus der Odmüt-Höhle, ja selbst aus Čatal Hüyük beobachten konnten. Die entwickelteren Typen der Angeln erscheinen dort, wo der Fischerei bzw. dem Fisch in der Versorgung der Bevölkerung mit Fleisch eine verhältnismäßig große Rolle zugefallen ist. Ebenso wie ein bestimmter Teil der Klingenindustrie, so kann auch der erörterte mitteleuropäische Angeltyp im neolithischen Gerätmateriale die mesolithischen Traditionen widerspiegeln.

In Mórógy-Tüzkődob ist — als Streufund — auch eine neolithische Harpune zum Vorschein gekommen, die man hingegen als eine Parallele der spätneolithischen Harpunen der Theiß- und Vinča-Kultur betrachten kann. Die Verbreitung dieses Typs im Spätneolithikum des Karpatenbeckens kann als Einfluß der Theiß-Kultur angesehen werden. Nicht nur in Mitteleuropa, sondern auch im Norden läßt sich ein Rückgang der spätneolithischen Harpunen im Gegensatz zu den früheren Epochen konstatieren. Alldies spricht für die Änderung der Technik des Fischfanges. Die Ursache hierfür dürfte darin gewesen sein, daß einerseits unter den veränderten Naturverhältnissen, andererseits im Laufe der entwickelteren spätneolithischen Produktionstätigkeit unter den neuen Lebensbedingungen die Rolle des Fischfanges sich wesentlich verändert hat, was auch auf die Technik ausgewirkt hat.

Schließlich untersucht Verfasser die Frage, wer alle in den neolithischen Gemeinschaften den Fischfang infolge der Arbeitsverteilung verrichtet haben. Auf Grund der wenigen, brauchbaren, sicheren Grabfunde aus Kleinasien und aus Europa bzw. der ethnographischen Daten kann festgestellt werden, daß auch in den neolithischen Gemeinschaften der Fischfang das Arbeitsfeld der Männer gebildet hat, ebenso wie auch die übrigen schwereren und komplizierteren Formen der Anschaffung der Nahrung, unabhängig von dem geographischen Gebiet und den Chronologien innerhalb des Neolithikums.

I. Zalai-Gaál